LA REPRESA DE LA PARAULA: INFLUÈNCIA DEL FEMINISME EN LA LITERATURA CATALANA ACTUAL *

MARIA ÀNGELS FRANCÉS DÍEZ
Universitat d'Alacant

«El feminisme, que com totes les idees nascudes de la ràbia té una gran ingredient d'utopia i romanticisme, ha tornat a construir la gran pregunta abans de l'escissió: ens hem allunyat de l'U potser per a tornar-hi d'una altra manera?»
Montserrat Roig, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*

1. NOTES PRELIMINARS

En els últims vint-i-cinc anys, les escriptores de l'estat Espanyol han estat objecte d'una especial atenció de la crítica literària internacional, sobretot d'aquella que es gesta en l'àmbit acadèmic nord-americà.¹ La institucionalització i la proliferació d'activitats en nom del moviment feminista a Espanya després de la mort de Franco (1975), el consegüent *boom* de la literatura de dones a partir dels anys setanta i els sorgiment d'estudis sobre la cultura i la història silenciades i ignorades al llarg dels segles són alguns dels factors que afavoreixen aquest interès de la crítica feminista. En l'àmbit estatal, la veu de la ginocrítica es fa sentir cada vegada més de la mà de noves generacions de professores que s'afiancen en el sistema educatiu i es dediquen a rellegir la història de la literatura i a qüestionar-ne la valoració crítica. Algunes crítiques, fins i tot, mostren un optimisme sense precedents pel que fa a la relació de les autores que publiquen després del 1975 amb el cànon literari.²

* Aquest estudi ha comptat amb el suport de la beca CTBPRR/2002/87, adscrita al programa de formació de personal investigador de caràcter predoctoral de la Generalitat Valenciana.

1. Catherine Davies i Geraldine Nichols coincideixen a constatar aquest lideratge de la crítica nord-americana en la publicació d'estudis i articles sobre les escriptores hispàniques en els últims anys. Vid. DAVIES, Catherine: *Spanish Women's Writing 1849-1996*, London, The Athlone Press, 1998, p. 1 i NICHOLS, Geraldine: *Des/cifrar la diferencia. Narrativa femenina de la España contemporánea*, Madrid, Siglo Veintiuno de España Editores, S.A., 1992, pp. 17-18.
2. Davies es mostra ben optimista en afirmar que aquesta literatura «has found a sizeable niche in the literary canon.» (Vid. DAVIES, *op. cit.*, p. 4). Trobe que la generalització és encara una mica

La perspectiva dels estudis crítics elaborats per estudioses distants en l'espai i llunyanes, per tant, als contextos socioculturals en què naix aquesta literatura, és essencialment objectiva. Però també tendeix a una mena de globalització de les lletres hispàniques que sovint passa per alt la complicada configuració nacional, la superposició de llengües, cultures i personalitats ben diverses que coexisteixen en el territori de l'Estat espanyol. És evident que hi fan referència, a la llengua de les obres estudiades i al lloc de naixença de l'escriptora en qüestió, però potser no distingeixen la diferència específica que impliquen, per exemple, la genuïnitat catalana o gallega. Geraldine Nichols³ cita Linda Chown i planteja el problema de la incapacitat de les estudioses nord-americanes de desfer-se dels seus propis valors etnocèntrics, a l'hora d'analitzar l'obra de les escriptores espanyoles. Fins i tot la mateixa Nichols no acaba de trobar la diferència que la catalanitat de Montserrat Roig estableix respecte de, per exemple, l'escriptora en llengua espanyola Esther Tusquets, en l'entrevista que fa a la primera el 1989.⁴ Christina Dupláa i Kathleen McNerney, en canvi, accentuen el valor de la diferència històrica, cultural i social en les llengües minoritzades de la península com un factor determinant en la personalitat de les escriptores que hi escriuen, que mai no hauria de caure en l'oblit. Per això cal tornar a plantejar-nos, amb Jaume Martí-Olivella, que

«És, precisament, l'argument de la diferència el que ha fet del feminisme una autèntica força històrica. [...] Vet aquí, doncs, la contradicció: com pot mantenir-se viva una llengua minoritària, la catalana, si hom assumeix la 'indiferència' d'escriure en català o en castellà en nom d'un nova tradició –la feminista– que, insisteixo, està basada en el concepte del respecte a la diferència?»⁵

Des d'aquesta perspectiva, doncs, de l'especificitat de la tradició literària catalana, examinaré ara de quina manera afecta el feminisme a algunes de les escriptores que publiquen en català a partir de la dècada dels seixanta. Em centraré, sobretot, en Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig, les dues pioneres del moviment a casa nostra que, a més de bastir un considerable corpus teòric sobre la lluita per l'emancipació de la dona al llarg del segle xx, reflecteixen la ideologia per una nova era també en el conreu de la literatura. Citaré, a més, altres autores que se'n fan ressò en el gènere narratiu, i acotaré el domini literari a un àmbit de recerca més adequat a les dimensions d'aquest article.⁶

agosarada, sobretot si examinem amb atenció a què es refereix quan parla de cànon literari (El tradicional? El que algunes crítiques feministes qüestionen o miren de capgirar? Un de nou?) o a aquest lloc que se suposa que la literatura de dones dels setanta hi ha trobat.

3. Vid. NICHOLS, *op. cit.*, p. 21.

4. En aquesta entrevista, Nichols insisteix en esbrinar quines són les influències que diversifiquen les carreres literàries de totes dues autores. Montserrat Roig accentua la seua identitat cultural catalana, i els interessos que se'n deriven, com a factor radicalment diferenciador. Vid. NICHOLS, Geraldine: *Escribir, espacio propio: Laforet, Matute, Moix, Tusquets y Riera por sí mismas*, Minneapolis, Institute for the Study of Ideologies and Literature, 1989.

5. Vid. DUPLÁA, Christina: *La voz testimonial en Montserrat Roig*, Barcelona, Icaria, 1996, p. 109.

6. No voldria donar per conclosa la qüestió sense destacar la sorprenent evolució de la veu lírica femenina en les lletres catalanes actuals, encapçalada per Maria Mercè Marçal, i les creacions dramàtiques més recents, que resten pendants d'un estudi en profunditat.

2. L'AUGE DEL FEMINISME A CATALUNYA: MARIA AURÈLIA CAPMANY I MONTSERRAT ROIG

2.1 Maria Aurèlia Capmany: la primera intel·lectual del feminisme a Catalunya

La figura de Maria Aurèlia Capmany, «la dona ferrenya, amb esguard poderós, quasi ferotge, i d'actitud seguríssima que tots sabem,»⁷ té una importància cabdal en el desvetllament de la consciència de la dona catalana que comença a produir-se en els anys seixanta. Pionera del feminisme contemporani en les nostres terres, la seua infatigable activitat per la recuperació de la identitat cultural catalana es fa sentir també en l'àmbit polític i intel·lectual de la dècada dels setanta com un revulsiu per a una societat en letargia per la repressió franquista. Agustí Pons,⁸ en explorar la influència de Capmany en la Catalunya d'avui, troba que són tres les seues vies d'intervenció en el curs dels esdeveniments de l'últim quart de segle: des del punt de vista polític, l'assumpció d'un catalanisme d'esquerres que es tradueix en la seua militància al Partit dels Socialistes de Catalunya; des del punt de vista cultural, la consideració i l'ús del català com una llengua per a tots els àmbits, des dels més literaris als més col·loquials; i des del punt de vista social, la reivindicació dels drets de les dones des d'una perspectiva global, de tots els drets humans.

Segons Montserrat Palau,⁹ en Maria Aurèlia «l'afirmació de gènere no fou contemporània als fets polítics i socials, sinó que es va anar covant lentament, a base d'experiències personals —moltes traslladades a la literatura—, fins a ser formulada racionalment els anys 60.» Efectivament, és l'any 1966 quan Capmany publica *La dona a Catalunya*, llibre que li encarrega Josep Maria Castellet, director d'Edicions 62 en aquell moment. El volum pretén ser una versió *nostrada*¹⁰ de *La mística de la feminitat* de Betty Friedan, obra que acabava de ser traduïda i havia estat una revolució en el panorama de la segona ona del feminisme nord-americà. L'estudi té com a principals objectius recollir i resumir la bibliografia existent sobre la condició de la dona catalana en les últimes dècades, amb regressions històriques que es remunten als clàssics medievals; recuperar de l'oblit (i valorar críticament) els intents feministes a la Catalunya de principis de segle i plantejar la problemàtica social sense topar amb la censura. La perspectiva és sociològica: el mètode de les enquestes li permet examinar de prop la realitat més immediata de la dona barcelonina del moment, i la troba conscient de la seua marginació. El volum esdevé un èxit editorial, i enceta la

7. Així és com la descriu Josep M. Llopart que, juntament amb altres escriptors contemporanis a Capmany, no s'estan de destacar l'aire resolt i insolent de l'escriptora, insòlit per aquells temps en una dona. Els cita Montserrat PALAU: «La mística de la feminitat franquista a la narrativa de Maria Aurèlia Capmany», *Catalan Review*, vol. 7, núm. 2 (1993), pp. 86-87.

8. Vid. PONS, Agustí: «Maria Aurèlia Capmany i la seva influència en la configuració de la Catalunya d'avui», en Montserrat PALAU i Raül David MARTÍNEZ GLI (ed.): *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*, Valls, Cossetània – Universitat Rovira i Virgili, 2002, p. 85.

9. Vid. PALAU, *op. cit.*, p. 71.

trajectòria de Maria Aurèlia en l'àmbit de la publicació d'estudis crítics des de la perspectiva feminista.

Aquesta trajectòria troba continuïtat el 1970 amb *El feminismo ibérico*, elaborat en col·laboració amb Carmen Alcalde, que explora les manifestacions tardanes i aigualides del moviment feminista a l'Estat espanyol. L'any següent publica *De profesión, mujer*, a mig camí entre l'estudi sociològic i l'obra de divulgació sobre la història immediata d'un subjecte, la dona, que n'ha estat tradicionalment exclòs. Hi segueix *El feminisme a Catalunya* (1973), visió de conjunt de les especials característiques del feminisme català, en què Maria Aurèlia fa una valoració crítica de la trajectòria i les iniciatives dels que l'han precedida en la lluita pels drets de la dona a les nostres terres. El mateix any, *Carta abierta al macho ibérico* aporta una bona dosi d'ironia al tema de la situació de la dona, i el còmic *Dona, doneta, donota* (1979) hi rebla el clau amb la il·lustració humorística dels motius més recurrents de la problemàtica feminista. Finalment, amb el títol de «El feminisme, ara»,¹¹ Maria Aurèlia fa un balanç de la veu de les noves generacions de dones escriptores i assagistes, i situa la resurrecció de la revolta feminista l'any 1965, quan l'encàrrec de Castellet per fer un llibre sobre el tema és, al seu parer, símptoma evident del canvi de mentalitat que comença a operar-se.

Entre les veus joves i militants del moment destaca, com a figura capdavantera, la de l'escriptora i periodista Montserrat Roig, que en més d'una ocasió ha reconegut el mestratge de Capmany en la seua iniciació per les sendes de la lluita per l'emancipació de la dona. Des de comentaris dispersos al llarg de la seua obra assagística,¹² fins a l' emotiu homenatge que li ret després de la seua mort, l'admiració explícita de la jove autora per la figura de Maria Aurèlia, com a model en què basar-se, és ben sabuda per tots. Lluïsa Julià¹³ parteix d'una conversa entre ambdues escriptores, publicada en la revista *Cultura* a l'abril de 1991, per fer una evocació de la relació biunívoca entre elles, que va «més enllà dels coneixements transmesos, de l'obertura a un món cultural negat en el batxillerat i la universitat feixistes.»¹⁴

10. Vid. PALAU, *op. cit.*, p. 88.

11. Pròleg a *Dona i societat a la Catalunya actual* (1978). Vid. CAPMANY, Maria Aurèlia (1978): «El feminisme, ara», en *Obra completa 7. La dona*, Barcelona, Columna, 2000, pp. 761-778.

12. Les al·lusions a la tasca orientadora i exemplar que Maria Aurèlia Capmany va exercir sobre Montserrat Roig són múltiples i variades. Vegeu, per exemple, el que comenta Roig en un volum dedicat a l'obra de l'autora: «S'ha construït a si mateixa com a ésser independent i ens ha donat les claus perquè nosaltres, nascudes en temps d'inquisició, puguem, també, construir-nos com a persones». Vid. ROIG, Montserrat: «La construcció d'un ésser independent», en AADD: *Maria Aurèlia de Capmany en els seus millors escrits*, Barcelona, Miquel Arimany editor, 1986, p. 125.

13. Vid. JULIÀ, Lluïsa: «Les nostres intel·lectuals: Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig», en Montserrat PALAU- Raül David MARTÍNEZ GILI (eds.): *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*, Valls, Cossetània-Universitat Rovira i Virgili, 2002, p. 117.

14. Julià assenyala la transcendència que té per a Roig *La dona a Catalunya* de Capmany, a través de la qual descobreix les raons polítiques i socials de tota la marginalitat que ella ha patit i la derrota de la generació de sa mare, que la defineix sota la idea de l'etern femení i la mística de la maternitat. Amb Capmany, «Roig retroba els ideals de la República, d'aquella generació que el 1937 tenia vint anys, en paral·lelisme amb els seus vint anys de 1966 [...]. I es pregunta què

Montserrat Palau¹⁵ qualifica el feminisme de Capmany com a *multigenèric*, en el sentit que barreja argument procedents de la biologia, la psicologia, el materialisme històric i la crítica literària. Aquesta conglomeració d'idees comença a dibuixar-se nítidament amb la recopilació dels materials i la reflexió teòrica que donarien lloc a *La dona a Catalunya*.

Els aires renovadors dels seixanta rescaten Maria Aurèlia de «la més desoladora intempèrie, intempèrie amorosa, política, econòmica»¹⁶ dels anys quaranta i cinquanta: deixa de fer classes ací i allà, funda amb Ricard Salvat l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual i es dedica a la literatura, la traducció i les arts escèniques. També s'incorpora a la vida intel·lectual del moment amb articles i conferències que, a partir de la publicació de *La dona a Catalunya*, sovintejaran el tema de l'emancipació de la dona. Capmany parteix de *El segon sexe* de Simone de Beauvoir (1949),¹⁷ de les obres de Maria de Campo Alange¹⁸ i de *La mística de la feminitat* (1963), de Betty Friedan,¹⁹ per elaborar el seu propi discurs; admira també l'anglesa Virginia Woolf.²⁰ Es proposa definir què és la dona des del concepte d'*alteritat* de Beauvoir: al llarg de la història, les dones s'han convertit en l'*altra*, i se'ls ha negat la subjectivitat i la responsabilitat de les seues accions.²¹ Però també han estat culpables de perpetuar el model imposat. Capmany pensa, com Beauvoir, que la dona es construeix, que s'arriba a ser dona a través de la lluita i la rebel·lió contra aquests esquemes prefixats. En aquest sentit, és implacable amb les mestresses de casa que reproduïen els esquemes del Règim franquista i crida a una profunda subversió dels rols sexuals per a un canvi global de la societat des dels postulats de la doctrina socialista.

A través de *La dona a Catalunya*, primer, i *El feminisme a Catalunya*, després, Capmany elabora la primera història moderna del feminisme i de la situació de la dona catalana des de principis del segle XIX a l'actualitat del moment. Analitza els primers moviments al si de la burgesia catalana i es mostra implacable amb

hauria estat de les joves catalanes com ella si algú no els hagués descobert que la seva situació de marginació era fruit d'unes circumstàncies concretes i no pas essencial. Capmany esdevé així la seva mare simbòlica, que legitima el seu origen femení, la seva genealogia.» Vid. JULIÀ, *op. cit.*, p. 119.

15. Vid. PALAU, Montserrat: «Dones i catalanes = persones oprimides. El feminisme i el nacionalisme de Maria Aurèlia Capmany», en Montserrat PALAU - Raül David MARTÍNEZ GILI (eds.): *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*, Valls, Cossetània-Universitat Rovira i Virgili, 2002, p. 147.

16. Vid. JULIÀ, *op. cit.*, p. 121.

17. Encara que el llibre va ser prohibit per la censura, circula per la península a partir del 1962 una traducció sud-americana a l'espanyol. Anys més tard, Maria Aurèlia titularà el pròleg de la traducció al català com a «Simone de Beauvoir: una noia de bona casa». En aquesta introducció es barregen l'admiració per l'autora francesa i l'intent de marcar-hi distàncies.

18. *La secreta guerra de los sexos* (1948) i *La mujer en España. Cien años de su historia. 1860-1960* (1963).

19. *The Feminine Mystique* circula en castellà el mateix any, però no serà traduïda al català fins al 1965.

20. Vid. PALAU: «Dones i catalanes...», pp. 138-139.

21. Vid. PALAU: «La mística de la feminitat...», p. 88 i «Dones i catalanes...», p. 140.

les seues representants (Dolors Monserdà, Carme Karr, Francesca Bonnemaison de Verdaguer) per considerar que les seues aportacions van encaminades a reforçar la jerarquia de classes i la submissió de la dona sota els ideal noucentistes que representa Teresa, la Ben Plantada. Per a Capmany, el feminisme de Monserdà s'acosta més a la filantropia i a la beneficència que a una lluita real per l'emancipació de la dona: «Les feministes catalanes no van ser més que un instrument en pro d'una acció social conservadora que es desvetllava en el país enfront de l'agitació obrera.»²² Acusa la burgesia catalana de reduir la dona a la nul·litat o a l'explotació i, en el cas de l'obrer, d'apartar-la de qualsevol possibilitat de la presa de consciència com a classe sota els auspicis d'una falsa protecció.

El paper desenvolupat per l'Escola de Bibliotecàries (1916), l'Escola d'Infermeres (1919) i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona (1922) resulta també insatisfactori per la vaguetat i la imprecisió de la tasca de culturització de les dones de la petita burgesia barcelonina, orientada al manteniment de l'ordre establert. El pla d'estudis de la *Cultura* dona «els coneixements justos per fer d'auxiliar, per quedar-se a casa i per combinar aquest treball secundari amb la missió de la llar»:²³ soluciona, així, part dels problemes generats per la massa de dones solteres que no tenen la dot adequada per a una boda com cal i es veuen en la necessitat d'instruir-se per treballar i alliberar la família de la càrrega que comporten.

Per a Capmany, doncs, el feminisme burgès català al voltant de la Lliga Regionalista havia aconseguit que les dones ingressaren en professions de segona. Per això es mostra més partidària d'actituds com les de la socialista valenciana Maria Cambrils o les de l'escriptora i música Aurora Bertrana que, sense militar en moviments feministes, ho feien en sindicats i partits polítics.

La conclusió a què arriba Maria Aurèlia és, en última instància, que en plantejar el problema de la dona és el problema de tota la humanitat que es manifesta inevitablement, i que només un canvi profund en la mentalitat de tots i cadascun dels éssers humans faria possible la transformació de la societat necessària per a l'emancipació femenina.²⁴

2.2 Montserrat Roig: la nova generació

Montserrat Roig comença a publicar a principis de la dècada dels setanta i ben aviat esdevé una figura capdavantera en el panorama intel·lectual de la societat catalana del moment. Escriptora d'èxit en l'àmbit literari, combina aquesta activitat amb el periodisme i l'assaig. Les seues reflexions sobre el moviment

22. Vid. CAPMANY, Maria Aurèlia (1973): *El feminisme a Catalunya*, en *Obra completa 7. La dona*, Barcelona, Columna, 2000, p. 503.

23. Vid. CAPMANY: *El feminisme a Catalunya*, p. 537.

24. Com assenyala Montserrat Palau (2002, pp. 147-148), molts aspectes de les teories feministes de Capmany han estat discutits i, fins i tot, rebutats, per les escoles crítiques més actuals. Ara bé, no hi ha dubte que les seues tesis han estat un punt de partida per als feminismes del tombant de segle i alguns dels temes exposats en els seus assaigs són encara temes pendents.

d'emancipació de la dona amaren l'obra de reportatge i la de ficció, en una amalgama indestruïble d'abstracció i praxi literària.

Cal començar la revisió de la militància de Montserrat Roig en les files feministes amb una interrogació sobre el que el moviment en qüestió té d'ideologia, d'utopia i, per tant, de desencís en la seua obra. Perquè si bé l'autora s'hi declara, feminista, el seu no és un ancoratge estàtic, un corpus ideològic sense esclatxes, sinó en contínua renovació i des d'una perspectiva implacablement crítica. En un intent de categorització que simplifica a consciència la dificultat de la qüestió, Catherine Davies²⁵ opina de Montserrat Roig i la seua coetània Rosa Montero que

«the type of feminism they espouse is not radical feminism ('feminismo de la diferencia' in Spanish), nor overtly psychological, nor the feminism associated with the better known French theorists, nor lesbian feminism. Generally speaking, they tend towards hetero, socialist, and political feminist positions.»

Com a punt de partida és necessari aquest posicionament, però no hem d'oblidar la provisionalitat de totes aquestes etiquetes, que la mateixa Roig es mostra tan reticent a acceptar. Ja ho nota Christina Dupláa,²⁶ quan, en contrast amb Davies, reivindica per a Roig una forta implicació política i intel·lectual vers la defensa de la *diferència*.

La primera obra teòrica que Montserrat Roig publica sobre el tema és *Tiempo de mujer?* (1980), heterogènia barreja de veus, reflexions i articles que plantegen, o més aviat qüestionen, el paper de les dones en el temps present. En esta primerenca recopilació ja trobem plantejats alguns dels problemes que sovintejaran després al llarg de tota la seua activitat periodística i literària, sobretot el tema candent de la lluita per la igualtat sense renunciar a la diferència, l'especificitat femenina. Aquesta preocupació es revela especialment important per tal com dóna inici a les primeres reflexions teòriques sobre el feminisme i la reivindicació cultural catalana i reapareix, arrodonint el cicle, en les últimes obres de l'autora.

La profunda coneixença que té Roig sobre el moviment per l'alliberament de la dona i del corpus ideològic que l'ha fornit des dels inicis es manifesta d'una manera esplèndida en *Mujeres en busca de un nuevo humanismo* (1981), reeditat tres anys després amb un títol molt més explícit i desafiant, *El feminismo* (1984). Publicat per Salvat en la col·lecció Temas Clave, l'orientació eminentment didàctica i divulgativa de l'assaig no apaga la veu personal de l'autora, que pensa i redefineix el concepte de feminisme al llarg de les seixanta-quatre pàgines del llibre. D'aquesta manera, el feminisme és, ahora, «análisis riguroso y exhaustivo del porqué de la opresión secular de una parte de la humanidad»,²⁷ «filosofía que lucha por la libertad», «una nueva concepción del mundo, visto

25. Vid. DAVIES, Catherine: *Contemporary Feminist Fiction in Spain: The Work of Montserrat Roig and Rosa Montero*, Oxford - Providence, Berg, 1994, p. 10.

26. Vid. DUPLÁA, Christina: *La voz testimonial en Montserrat Roig*, Barcelona, Icaria, 1996, p. 101.

27. Vid. ROIG, Montserrat: *El feminismo*, Madrid, Salvat Editores, 1984, p. 5. Les citacions que segueixen són de la mateixa pàgina.

a través del prisma de la mujeres» i, en última instància, «defiende la razón y la vida y, a la larga, lucha para que la palabra libertad no sea una palabra abstracta y privilegio de unos pocos». Simptomàtic del rerefons històric i intel·lectual que hi dona pas, l'assaig comença explorant el «Miedo al feminismo» i es remunta en la història per intentar explicar el perquè de l'opressió femenina, la més antiga i universal, a través dels fets i les idees que perfilen el moviment vers la llibertat, parant especial atenció en les teòriques contemporànies que hi donen cos (Beauvoir, Friedan, Millett). L'abstracció ideològica aterra en l'anàlisi sociològica de l'actualitat: les dones en relació amb la família, la maternitat, el món laboral, la societat de consum, l'educació, l'economia rural i urbana, la legislació, els mitjans de comunicació. I la conclusió, que més que donar fi a la dissertació, n'obre nous horitzons («Hacia un nuevo humanismo»), és un fort revulsiu contra qualsevol temptació de caure en un victimisme estèril.²⁸ L'autora llança aquest desafiament a les dones, perquè emprenguen el camí cap a l'autonomia com a individus responsables de les seues pròpies decisions. I perquè construesquen, juntament amb l'altra meitat de la humanitat, un món en què llibres com aquest ja no seran necessaris.

La utopia, doncs, encara sembla ser a l'abast a principis de la dècada dels vuitanta. Ara bé, l'optimisme inicial de l'autora anirà diluint-se, amb el temps, en posicions més aviat malencòliques i pessimistes. Prova d'aquesta mena de desencís progressiu són, com ja va observar Davies,²⁹ els comentaris de Roig en l'entrevista de la crítica nord-americana Geraldine Nichols, publicada el 1989. En aquesta conversa Roig defineix *A Room of One's Own*, de Virginia Woolf, com a llibre revelació; Simone de Beauvoir resulta ser, segons diu, una altra de les grans pensadores que ocupen espai en la seua prestatgeria. En general, s'hi declara seguidora del feminisme anglosaxó pel que té de combatiu i instintiu i adopta una certa distància de les intel·lectuals franceses, tan enlairades i allunyades de la vida de carrer. Tanmateix, més endavant qualificarà *El segon sexe* de Simone de Beauvoir com a evangeli feminista³⁰ i rellegirà el propi cos al ritme d'Annie Leclerc i Hélène Cixous.³¹

El punt on conflueixen la passió de Montserrat Roig per la literatura i la serenitat d'una cosmovisió matisada pel pas dels anys és *Digues que m'estimes encara que sigui mentida* (1991). Amb un subtítol voluptuós que promet solitaris plaers i vicis ocults, l'autora reflexiona en clau metaliterària sobre un ofici, el d'escriptora, del qual encara es considera aprenenta; sobre les pàtries que han estat recer per a la seua experiència vital, entre les quals la ciutat de Barcelona ocupa un lloc privilegiat; sobre la memòria, que il·lumina el temps perdut i els espais desapareguts. «La mirada bòrnia» esdevé, en el llibre, símbol de la seua condició d'escriptora. Fent ús d'un *nosaltres* testimonial que dilueix la primera

28. Vid. ROIG, *op. cit.*, p. 63.

29. Vid. DAVIES: *Contemporary Feminist Fiction...*, p. 18.

30. Vid. ROIG, Montserrat: *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, Barcelona, Edicions 62, 1991, p. 63.

31. Vid. ROIG, *op. cit.*, p. 82.

persona en el maresme del col·lectiu femení, l'autora descriu la seua experiència creadora:

«En un ull, hi duem un pedaç, i això ens permet seguir mirant cap endintre, escoltar la nostra veu, la no expressada o no admesa com la Gran Veu, la dels Sacerdots que regeixen els cànons a seguir, tant a la crítica com a les universitats, mentre que l'altre ull mira cap enfora, vola lliure, activament, sense ulleres fosques, ni càmeres, no binocles.»³²

L'escriptora parla perquè la dona ja no és parlada. Felix troballa, aquesta, que Roig reivindica com a resultat de la sistemàtica subversió de les relacions entre els sexes efectuada pel *nosaltres*, les feministes, que ara relligen Teresa d'Ávila i Madame de Staël, s'agermanen amb les mítiques Lilith, Eva i Pandora i somriuen davant els turments d'Ausiàs March. Les imatges de la dona en la literatura... de les il·lusions perdudes adquireixen una tonalitat diferent, sota el prisma d'aquesta nova mirada. «La dona ja no és, en relació a ells [els escriptors], ni santa, ni prostituta, ni mare».³³ Tot això hagués estat impensable sense el treball arqueològic de la crítica feminista i la reivindicació del paper de l'autora en un món on l'acte creador estava reservat, únicament, al gènere masculí.

Malgrat aquest aparent homenatge al paper de la teoria literària feminista com a artífex de la reescriptura de la història literària, la relació de Montserrat Roig amb aquesta vessant de la crítica assoleix, de vegades, un punt d'ambivalència que és el resultat del qüestionament continu, de la relativització a què sotmet qualsevol mena de corpus ideològic en els seus escrits. Perquè «corren el perill d'inventar-se el prototipus d'una escriptora model, encotillada, inexistent. I l'escriptora, que practica un art individualista, s'hi rebel·la.»³⁴ Així, reconeix els esforços de les *bones* crítiques feministes, que han afirmat les dones que escriuen com a escriptores, però desconfia de les lectores, «ben carregades d'ideologia, que engeixen el somni, sense fissures ni esclatxes, de l'heroïna positiva. Un model a seguir. Una nova aplicació del realisme socialista, ara el realisme feminista.»³⁵ Així, fa una referència (anònima, però inequívoca) a la mateixa Geraldine Nichols que, en l'entrevista citada abans, li demanava amb una certa urgència que escrigués sobre el dolor de la ruptura amb els fills quan creixen, per veure-hi reflectida la seua pròpia experiència com a mare. Lúdia Falcón és, alhora, la «coneguda feminista espanyola» que la va acusar, a ella i a la també escriptora Carme Riera, de predicar un «feminisme tebi» per no recrear sistemàticament en les seues novel·les la brutalitat que *tots* els homes exercien sobre les seues dones.³⁶ Igualment, amb Patrícia Gabancho, la crítica argentina i catalana d'adopció, la relació evoluciona de l'amistat i l'intercanvi intel·lectual

32. Vid. ROIG, *op. cit.*, pp. 81-82.

33. Vid. ROIG, *op. cit.*, p. 67.

34. Vid. ROIG, *op. cit.*, p. 70.

35. Vid. ROIG, *op. cit.*, p. 76.

36. Vid. ROIG, *op. cit.*, p. 76.

al distanciament més fred arran de la publicació del seu llibre *La rateta encara escombra l'escaleta* (1982), que Montserrat Roig sent com una traïció.³⁷

Un dels llibres més reveladors de l'univers ideològic en els últims anys de Montserrat Roig i, potser, un dels menys estudiats per la crítica,³⁸ és *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert, 1990-1991*, una recopilació d'articles publicats en l'*Avui* i editats pòstumament per Josep Maria Castellet, l'any 1992. En petites píndoles de pensament i vida descobrim, amb l'editor, un cos literari i ideològic molt homogeni, «gairebé més de dietari 'personal' que de dietari 'obert', tot i les servituds que la premsa diària exigeix.»³⁹ En aquesta teranyina de vivències i imatges, en la lúcida observació de l'actualitat més diversa, les preocupacions ja esbossades en les primeres obres assagístiques de l'autora hi reapareixen des de múltiples perspectives. El pas dels anys, les doloroses circumstàncies personals amaren el dietari amb una tendència a la relativització que ara troba en la ironia l'única arma de combat que li resta. L'escepticisme de Roig es desvetlla, com una mena d'alarma contra ortodòxies, en el moment en què qualsevol ideologia extrema la crida a les seues files. «Em criden al front» és el títol d'un article en què revisa les successives expulsions de congregacions vàries de què ha estat objecte al llarg de la seua vida, per no acomplir fil per randa els pressupostos que els militants més recalcitrants li exigien. Com les *Ovejitas del Señor* o el marxisme universitari, el feminisme no és una excepció. Decebudes perquè no trobaren en les novel·les de Roig la veritat que anaven buscant, les guerrerres l'expulsaren del seu front, per *feminista estovada*.⁴⁰

La relació de la dona amb els centres de poder genera un allau de conflictes. Ja ho advertia el 1984: «También ellas son hostigadas por los valores morales de nuestra sociedad, también pueden sentirse fascinadas por el poder, por el ansia de dominio y opresión hacia otros seres más débiles.»⁴¹ Montserrat Roig continua implacable en aquest aspecte deu anys després: «les dones, pel fet d'haver nascut dones, no són innocents».⁴²

En la sistemàtica deconstrucció de tot allò que les dones *no són* entra l'anàlisi de la fal·làcia del nou ideal de perfecció femenina, que reuneix en un heterogeni conjunt d'equilibris la mare, l'esposa i l'agosarada professional que encisa Wall Street amb el seu somriure de nacre. Roig observa amb tristesa que l'accés a la vida pública ha esdevingut de nou una mena de paradoxa per a aquestes dones perfectes, les últimes romàntiques, que creien en l'efecte subversiu de la invasió

37. Vid. NICHOLS, Geraldine: *Escribir, espacio propio...*, p. 162.

38. Christina Dupláa en parla breument, i hi troba una mena de ratificació de les idees exposades al llarg del seu estudi *La voz testimonial en Montserrat Roig, op. cit.*, p. 169.

39. Vid. CASTELLET, Josep Maria: «Pròleg» a Montserrat ROIG: *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert 1990-1991*, Barcelona, Edicions 62, 1992, p. 8.

40. Vid. ROIG, Montserrat: *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert 1990-1991*, Barcelona, Edicions 62, 1992, pp. 22-23.

41. Vid. ROIG: *El feminismo*, p. 84.

42. Vid. ROIG: *Un pensament de sal...*, p. 204.

femenina del món laboral i ara s'adonen que, malgrat la seua brillant carrera professional,

«cada dia cal omplir la nevera, dur els cadells a l'escola, cuinar com l'àvia, trucar al pediatre, organitzar xeflis postmoderns, llegir Kundera, anar a Cardedeu a visitar els sogres i, al llit, sospirar amb sospirs allargassats. [...] El món continua com sempre i a més, diuen, ara fa més bonic.»⁴³

M'agradaria acabar aquest vagareig pel pensament feminista de Montserrat Roig amb l'homenatge que aquesta ret a «el difícil art d'escoltar i l'encara més difícil art de la paraula.»⁴⁴ A més de practicar un periodisme encaminat a donar veu a la realitat censurada al llarg de quasi quatre dècades a través del gènere de l'entrevista (*Los hechiceros de la palabra, Retrats paral·lels*), l'esforç per la reconstrucció subjectiva de la realitat quotidiana i la reivindicació de l'oralitat com a discurs es manifesta en la conversa entre Montserrat Roig i Isabel Clara Simó, transcrita i publicada dins de la col·lecció *Diàlegs a Barcelona*. Arqueòloga infatigable de les paraules silenciades pel pes de la història; enregistradora fidel dels testimonis més corprenedors, abans que no meresquen l'oblit; cronista de la realitat i creadora de les més delicioses mentides en la ficció, Montserrat Roig troba en l'oralitat, en la melodia del diàleg entre dones, la manifestació última de la paraula recentment redescoberta. La conversa amb Isabel hi esdevé, llavors, una «barreja de fets quotidians i universals. Una implicació continuada, fluent, de la vida pública i la privada. D'ironies, rialles i suspensió en la tristesa.»⁴⁵ L'amistat entre escriptores, les veus que ressonen en les seues novel·les, en la cuina de la mare de Natàlia, durant els esmorzars somnolents amb la tia Patrícia, embolcallades en els capvespres a Barcelona... Són la manifestació de la fluïdesa de la paraula femenina, corrent poderosa i irrefrenable una vegada ha estat deslliurada.

3. LA INCIDÈNCIA DEL MOVIMENT FEMINISTA EN LES ESCRIPTORES CATALANES DELS SETANTA: APUNTS PROVISIONALS

Com és ben sabut, el desvetllament del moviment feminista en la literatura va de la mà de la mena de renaixement cultural que es produeix a Catalunya –i, en general, a la resta de l'Estat espanyol– durant al dècada dels seixanta: l'acceleració econòmica, amb el creixement consumista i la multiplicació del poder adquisitiu de la població, contribueix a l'enfortiment de l'oposició al franquisme i a obrir-hi escletxes que dinamitzen la vida intel·lectual. L'obertura del règim a la mort del dictador, la creació de noves editorials (La Magrana, Quaderns Crema, Eumo, Columna, etc.), l'obligatorietat escolar de la llengua i de la literatura catalanes i el suport institucional afavoreixen aquest procés de recuperació literària.

43. Vid. ROIG, Montserrat: *Un pensament de sal...*, op. cit., p. 26.

44. Vid. ROIG: *Un pensament de sal...*, p.47.

45. Vid. ROIG: *Un pensament de sal...*, op. cit., p. 47.

En línies generals, durant la primera meitat dels setanta la narrativa catalana és habitada per actituds de pràctica textual amb voluntat transgressora i un esforç de narrar en els límits mateixos dels codis establerts per la pròpia narrativa. En l'horitzó de fons immediat hi ha la influència de Julia Kristeva (*Semiotike*, 1969), de la revista francesa *Tel Quel* i la defensa del text com a pràctica literària oberta. La crònica generacional derivada de la sensació de pertànyer a un temps únic i de viure en un món de canvis radicals és una altra de les coordenades narratives dels primers setanta, que es desenvolupa paral·lelament a la construcció d'un discurs narratiu sobre els paisatges d'una geografia recurrent i personal que esdevé mítica.⁴⁶ La novel·la històrica, que es dedica a la recuperació i la divulgació, per mitjà de la narrativa, d'una història nacional que havia estat silenciada per la dictadura, experimenta també un auge considerable en aquests anys. En aquest context cal situar les temptatives literàries feministes de què parlarem tot seguit.

Les produccions literàries de Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig, en consonància amb la trajectòria pública de totes dues en la defensa de l'ideal d'emancipació de la dona, esdevenen símbol i exemple de la militància feminista duta al terreny literari, tasca a la qual s'afegeixen també noves generacions d'autores més joves.

3.1 Maria Aurèlia Capmany i el redescobriment de la història

En l'obra literària de Maria Aurèlia Capmany convergeixen una àmplia galeria de subgèneres narratius: conrea novel·la psicològica, històrica, memorialística, policíaca, etc. Les seues primeres obres, condicionades per l'esfondrament de les esperances llibertàries a causa de la victòria franquista, són un exemple de l'intent de supervivència cultural efectuat per la seua generació. Ja llavors l'autora gira els ulls envers el passat per valorar críticament la història del poble català: la memòria és necessària per afirmar-ne l'existència, negada sistemàticament pel règim opressor. I ho fa a través d'escenaris llunyans i aparentment desconnectats de la realitat immediata, com en la primera novel·la, *Necessitem morir* (finalista del premi Joanot Martorell el 1947 però publicada el 1952), que planteja la recerca dels orígens i la identitat de la protagonista, Georgina Desmoulins, marcada pel determinisme de l'herència familiar i el pes de les tradicions patriarcals ancestrals identificades amb el casal del llinatge basc dels Urmeneta. El 1949 guanya el premi Joanot Martorell amb *El cel no és transparent*, publicada amb el títol *La pluja als vidres* el 1963, però no assoleix el seu prestigi com a narradora fins a *L'altra ciutat* (1955) i *Betúlia* (1956). En totes dues domina l'ambient aclaparador de la postguerra, la por que s'infiltra en els ossos dels personatges i la guerra civil en la memòria. Les protagonistes de totes dues assaboreixen el gust amarg de la derrota en una societat dividida per l'esquizofrènia dels vencedors i els vençuts. El 1962 publica *El gust de la pols*,

46. Vid. CÒNSUL, Isidor: «Vint-i-cinc anys de novel·la: 1970-1995 (una aproximació)», *Caplletra*, 22, primavera de 1997, p. 18.

en què l'arbre genealògic del protagonista, Martí Gelabert, esdevé pretext per a l'evocació del passat com a font d'identitat i clau per a interpretar el present. Amb *Un lloc entre els morts* (1968), novel·la històrica situada en l'època de la Revolució francesa, Capmany guanya el premi Sant Jordi. L'obra es remunta en el temps per explorar, des de l'adhesió a les idees liberals dels il·lustrats francesos, la influència de l'ocupació napoleònica en terres catalanes. Ara bé, la novel·la que representa la traducció en literatura de les idees feministes de l'autora és *Feliçment, jo sóc una dona* (1969), crònica de la Catalunya del segle xx a través de la mirada de la protagonista, Carola Milà. La crítica al feminisme burgès, el convenciment que la lluita per l'emancipació de la dona ha de ser indestruïble de la lluita per la llibertat de tota la humanitat són les premisses que basteixen el contingut ideològic de l'obra. Per a construir *Quim/Quima* (1971), Capmany invoca explícitament Virginia Woolf i elabora la història d'un personatge que viu a través dels segles i té el poder de canviar de sexe segons l'època històrica que habite. Capmany inicia el seu relat en l'any 1000 i el clou en la guerra civil, amb l'esperança fundada en la reconstrucció de la Catalunya vençuda per la desfeta bèl·lica, amb un to optimista que reprén en *Lo color més blau* (1983). El retorn de la democràcia hi apareix com la fita que ha valgut tots els esforços, tota la constància.

Com ja havia avançat, l'extraordinària vitalitat de l'obra de Maria Aurèlia es manifesta també en la vessant autobiogràfica (*Pedra de toc 1*, 1970; *Pedra de toc 2*, 1974; *Mala memòria*, 1987) i en les obres de teatre (*Preguntes i respostes sobre la vida i la mort de Francesc Layret, advocat dels obrers de Catalunya*, 1970).

3.2. Montserrat Roig i el color violeta

A través dels seus contes i les seues novel·les, Montserrat Roig basteix un petit univers, el de l'Eixample barceloní; un temps històric, el segle xx; una mirada, la femenina. La seua intenció és testimonial i de denúncia: l'objectiu últim, recuperar la paraula de dona silenciada al llarg de la història oficial i fer-la ressonar en un present encara dolorós. Així, amb el recull de contes *Molta roba i poc sabó* (1971) guanya el premi Víctor Català del 1970 i funda la pedra angular del seu projecte narratiu, presentant els temes, els personatges i les estratègies discursives que regiran bona part de la seua producció posterior. Retaule centrat en la petita burgesia barcelonina i en les realitats marginals que s'hi relacionen tangencialment, el volum explora temes com la guerra en la memòria, el marxisme universitari, el catalanisme i l'antifranquisme. A aquesta primera obra segueix *Ramona, adéu* (1972), novel·la de cicle familiar sobre tres generacions de dones de la petita burgesia barcelonina, que comparteixen el nom –Mundeta, «sublim simbiosi de feminitat i ruralia»– i certes experiències vitals que es repeteixen com un cicle: relacions de parella menades al fracàs, recerca de l'amor romàntic i pas imperceptible per la història, que les arracona a l'interior dels patis de l'Eixample. Un univers de detalls i un conjunt de significatives intertextualitats literàries (*Madame Bovary*, *Pilar Prim*, *La Regenta*) contribueixen a la creació d'un món femení, fet de textos privats i escindits com les tres dones que el protagonitzen. El 1976 guanya el premi Sant Jordi amb *El temps de les cireres*

(1977). La novel·la recrea el tema de la fugida «nord enllà» i se situa en el punt de retorn d'una protagonista, Natàlia, que ha recorregut el seu camí d'iniciació a Europa i torna a Barcelona amb la mirada nova, amb la visió d'un nou prototip femení: el de l'era postfranquista. Amb *L'hora violeta* (1980) culmina la reflexió teòrica sobre el feminisme i la projecció d'aquest en la literatura: el resultat, una novel·la ambiciosa, una lúcida crítica a qualsevol mena d'ortodòxia i una exploració de la cadència femenina, a través de tres protagonistes que funcionen com a reflex d'un jo autorial fragmentari i polèmic. L'angoixa del triangle amorós, el fracàs de la comunicació entre els sexes, la recerca de respostes en la genealogia materna, les relacions entre memòria i creació literària són elements que contribueixen al caràcter caleidoscòpic de la novel·la. Amb *L'òpera quotidiana* (1982), Roig enceta una trajectòria que s'allunya dels escenaris realistes: el mite de Pigmalíon hi funciona com a paradigma clàssic de fons. *La veu melódica* (1987), novel·la amarada de ressonàncies bíbliques, arrodoneix aquesta exploració de les possibilitats simbòliques i poètiques del llenguatge. El recull de contes *El cant de la joventut* (1989) clou, malauradament, la producció literària de Roig, i és la mostra definitiva de la maduresa literària assolida per l'autora.

3.3 Altres autores

Pel que fa a la resta d'autores que comencen a publicar durant l'època de desvetllament del feminisme, és a dir, la segona meitat dels anys setanta, podem observar-hi el que Àlex Broch denomina el pas «de la dona víctima a la dona personatge».⁴⁷ Broch considera l'escriptora i periodista Isabel Clara Simó «una de les autores que assumeix amb força claredat una actitud militant en l'exposició de la problemàtica feminista».⁴⁸ Efectivament, la narrativa d'aquesta autora gira al voltant de la vida quotidiana de la dona senzilla, del carrer, sovint descrivint-ne el fracàs per mostrar-hi la necessitat de canvi. En *És quan miro que hi veig clar* (1979), per exemple, denuncia i fustiga una dona ancorada en models del passat i demana una dona diferent, en lluita, en transformació. *Júlia* (1983), novel·la històrica, és un exemple d'afirmació del prototipus de la dona forta, que venç el determinisme social i el pes dels rols arquetípics atribuïts al seu sexe, perdurables a través de segles de silenci.⁴⁹

Altres escriptores que tenien una obra literària anterior incorporen la temàtica feminista a les novel·les que publiquen en els anys setanta. Així, per exemple, Maria Antònia Oliver, que centra la mirada en els personatges femenins al llarg de tota la seua narrativa, publica, el 1979, *Punt d'arròs*, el llarg monòleg

47. Vid. BROCH, Àlex: «Les escriptores de la generació dels setanta. De la dona víctima a la dona personatge», en M. ARITZETA- M. PALAU (ed.): *Paraula de dona*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997, p. 197.

48. Vid. BROCH, Àlex: *op. cit.*, p. 200.

49. En obres posteriors, Isabel Clara Simó aprofundirà en la recerca de la psicologia i la sexualitat femenines; algunes de les obres dedicades a l'exploració de la dona com a víctima (i també com a botxí) han donat títols tan importants com *La salvatge* (premi Sant Jordi 1993), el recull de contes *Dones* (1997) o la novel·la *Hum...* *Rita* (premi Andròmina de Narrativa 2001).

d'una dona que fa memòria i recapitula el que ha estat la vida al costat de la seua parella.⁵⁰

Carme Riera publica els reculls de contes *Te deix, amor, la mar com a penyora* (1975) i *Jo pos per testimoni les gavines* (1977), que són una recreació lírica d'un amor lèsbic idealitzat en la memòria. Amors marginals i heterodoxos amaren la resta de la seua producció contística, fins que publica, el 1981, *Una primavera per a Domenico Guarini*, novel·la en què es desenvolupa un doble viatge: exterior, de la protagonista Isabel Clara a Florència per investigar i escriure sobre la complexa personalitat de Domenico Guarini, i interior, motivat per la complexa situació personal, que gira al voltant d'un embaràs no desitjat i acaba amb l'assumpció de la maternitat en solitud.⁵¹

En aquesta recerca o introspecció interior que incorpora molts dels temes que defineixen la narrativa de filiació feminista destaca la novel·la de la mallorquina Antònia Vicens, qui amb *Quilòmetres de tul per a un petit cadàver* obtingué el premi Ciutat de Palma de 1992, i la novel·lística de Maria Barbal, que entona el plany d'un món que s'acaba i es planta en la soca d'un terra on la vida ha canviat vertiginosament en els darrers quaranta anys.⁵² La crisi de la societat tradicional a muntanya s'hi reflecteix com un món en decadència davant dels embats de la industrialització, el capitalisme i la mecanització del camp que ha desertitzat molts indrets del Pallars. En aquest context, *Pedra de tartera* (1985) recrea la lluita contra la duresa de la terra, l'angoixa d'una vida desolada i la melangia d'un món que se'n va des de la consciència i el lirisme de la protagonista de la novel·la, Conxa.⁵³

50. L'obra d'Oliver mostra una gran varietat temàtica i formal, que abasta des de les transformacions de la societat mallorquina amb una important base rondallística i fantàstica –*Cròniques d'un mig estiu* (1970) o *El vaixell d'iràs i no tornaràs* (1976)– fins a la reelaboració de fórmules d'herència fulletonesca com les que forneixen *Joana E.* (1992), amb la qual guanyà el Premi Prudenci Bertrana. És la creadora de Lònia Guiu, la primera protagonista femenina de novel·les del gènere detectivesc en lletres catalanes, que ens introdueix a una Barcelona oculta de crim i intriga en *Estudi en lila* (1985); ens convida a explorar Austràlia i a Mallorca en *Antípodes* (1988), i ens guia en un viatge a Alemanya en *El sol que fa l'ànec* (1994).

51. Val a dir que la mateixa Carme Riera s'ha mostrat reticent, en diverses ocasions, a acceptar la qualificació de *feminista* per a les seues obres; en qualsevol cas, la representació de la condició de la dona des d'un punt de vista eminentment crític és present en la seua producció literària. Cal destacar, de la producció posterior de l'autora, la novel·la epistolar *Qüestió d'amor propi* (1987), que explora el tema de la venjança per un desengany amorós a través de l'aliança entre dones; les novel·les històriques *Dins el darrer blau*, que ha merescut premis com el Josep Pla o el Lletra d'Or, i *Cap al cel obert* (2001), guanyadora del Premi Nacional de Literatura. El dietari *Temps d'una espera* (1998), en què l'autora narra l'embaràs de la seua filla, ha estat considerat per la crítica com «un al·legat feminista que romp esquemes de tota mena... Per exemple, al llibre reivindica que mirar el món amb ulls materns vol dir reivindicar la nostra capacitat creadora i recreadora». Vid. Virgínia MASCARÓ: «Les dones som creadores per naturalesa», *Suplement Avui diumenge*, 5.VII.1998.

52. Vid. CÒNSUL, Isidor: *op. cit.*, p. 19.

53. Àlex Broch proposa, a més d'aquestes escriptores de trajectòria més o menys ferma o encetada abans del 1975, una llista d'autores que irrompen en el panorama literari del moment amb obres de militància feminista. Esmenta, entre d'altres, Helena Valentí, amb *L'amor adult* (1977)

Avui el feminisme literari forma part de la literatura catalana i s'afiança a l'ombra del vast nombre d'escriptors que figuren en el panorama intel·lectual del moment, amb noms de la talla i la vitalitat d'Olga Xirinachs, Maria Mercè Roca, Maria de la Pau Janer, Imma Monsó, etc. La paraula femenina, immersa en el silenci al llarg del fil de la història, ha estat per fi recuperada.

BIBLIOGRAFIA

- BROCH, Àlex: «Les escriptores de la generació dels setanta. De la dona víctima a la dona personatge», en M. ARITZETA- M. PALAU (ed.): *Paraula de dona*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997, pp. 197-206.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1973): *El feminisme a Catalunya*, en *Obra completa 7. La dona*, Barcelona, Columna, 2000, pp. 487-570.
- (1978): «El feminisme, ara», en *Obra completa 7. La dona*, Barcelona, Columna, 2000, pp. 761-778.
- CASTELLET, Josep Maria: «Pròleg» a Montserrat ROIG: *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert 1990-1991*, Barcelona, Edicions 62, 1992.
- CÒNSUL, Isidor: «Vint-i-cinc anys de novel·la: 1970-1995 (una aproximació)», *Caplletra*, 22, primavera de 1997, pp. 11-25.
- DAVIES, Catherine: *Contemporary Feminist Fiction in Spain: The Work of Montserrat Roig and Rosa Montero*, Oxford - Providence, Berg, 1994.
- *Spanish Women's Writing 1849-1996*, London, The Athlone Press, 1998.
- DUPLÀA, Christina: *La voz testimonial en Montserrat Roig*, Barcelona, Icaria, 1996.
- JULIÀ, Lluïsa: «Les nostres intel·lectuals: Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig», en Montserrat PALAU - Raül David MARTÍNEZ GILI (eds.): *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*, Valls, Cossetània, 2002, pp. 117-129.
- MASCARÓ, Virgínia: «Les dones som creadores per naturalesa», *Suplement Avui diumenge*, 5.VII.1998.
- NICHOLS, Geraldine: *Escribir, espacio propio: Laforet, Matute, Moix, Tusquets y Riera por sí mismas*, Minneapolis, Institute for the Study of Ideologies and Literature, 1989.
- *Des/cifrar la diferencia. Narrativa femenina de la España contemporánea*, Madrid, Siglo Veintiuno de España Editores, 1992.
- PALAU, Montserrat: «La mística de la feminitat franquista a la narrativa de Maria Aurèlia Capmany», *Catalan Review*, vol. 7, núm. 2 (1993), pp. 71-90.
- «Dones i catalanes = persones oprimides. El feminisme i el nacionalisme de Maria Aurèlia Capmany», en Montserrat PALAU- Raül David MARTÍNEZ GILI (eds.): *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*, Valls, Cossetània - Universitat Rovira i Virgili, 2002, pp. 131-150.
- PONS, Agustí: «Maria Aurèlia Capmany i la seva influència en la configuració de la Catalunya d'avui», en Montserrat PALAU i Raül David MARTÍNEZ GILI (ed.): *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*, Valls, Edicions Cossetània - Universitat Rovira i Virgili, 2002, pp. 81- 92.

i *La solitud d'Anna* (1982). Núria Serrahima i *L'olor dels nostres cossos* (1982); Núria Pompeia amb *Cinc cèntims* (1981) i, més tard, *Inventari de l'últim dia* (1986); Joana Escobedo, *Silenci endins* (1979) i *Amic, amat* (1981); Maria Josep Ragué Arias, *I tornarà a florir la mimosa* (1984), i Lali Cistaré, *La burra espatllada* (1980). Resta per actualitzar l'inventari amb un estudi més actual i distanciat de l'època per una convenient perspectiva temporal. Vid. BROCH, *op. cit.*, pp. 201-203.

ROIG, Montserrat: *El feminismo*, Madrid, Salvat Editores, 1984.

- «La construcció d'un ésser independent», en AADD: *Maria Aurèlia de Capmany en els seus millors escrits*, Barcelona, Miquel Arimany editor, 1986, pp. 109-125.
- *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, Barcelona, Edicions 62, 1991.
- *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert 1990-1991*, Barcelona, Edicions 62, 1992.